

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ РЕАКЦІЇ СЕЛЯНСТВА НА ГЕТЬМАНСЬКИЙ ПЕРЕВОРОТ

У статті зроблено спробу крізь призму селянських соціокультурних настанов та цінностей з'ясувати реакцію селянства на становлення гетьманської влади.

Ключові слова: *селянство, соціокультурні засади, влада, аграрна політика, земля, репресії.*

У добу революційних змін та громадянського протистояння 1917–1921 рр., будь-який політичний режим міг втриматись при владі лише здобувши підтримку селянства – суспільної верстви, яка складала переважну більшість населення України. Метою даної статті є висвітлення проблеми реакції селянства на становлення гетьманської влади на місцях крізь призму його світоглядних настанов та соціальних цінностей. Дана проблема не була предметом спеціальної уваги істориків, лише фрагментарно висвітлювалася І. Хмелем [23], П. Захарченком [20], Н. Ковальновою [21] в контексті аграрних виступів та повстанської боротьби селянства в період гетьманської держави П.Скоропадського.

29 квітня 1918 р. Центральну Раду було повалено. До влади за допомогою командування німецьких та австрійських військ прийшов гетьман П. Скоропадський. Він вважав, що головними причинами краху державної моделі, втілюваної Центральною Радою були: 1) соціалістична платформа, передусім соціалізація землі, наслідком реалізації якої став розвал економіки; 2) брак достатньої кількості кваліфікованих адміністративних кадрів для створення дієвих структур державного апарату. Гетьман та його прибічники були впевнені, що виходом із складного політичного та соціально-економічного становища є запровадження близьких їм за духом консервативних засад суспільного буття. Аграрна політика гетьманського уряду була спрямована на відновлення прав колишніх власників на землю.

Більшість селянства ставилось до того чи іншого державного режиму, зважаючи на його аграрну політику і перспективи наділення землею. Сотні тисяч безземельних і малоземельних хліборобів у період Центральної Ради отримали земельні наділи в користування. Слід констатувати, що українське селянство з його егалітарною ментальністю та революційною правосвідомістю, вважало цілком законним і справедливим аграрний перерозподіл на свою користь, оскільки згідно хліборобських уявлень про справедливість, землю повинен користуватись той, хто на ній працює. Таким чином, конфлікт між владою, яка відстоювала право приватної власності, тобто

повернення землі поміщикам, та селянством, яке в даній ситуації це право заперечувало, був неминучим.

Коли на місцях ставало відомо про соціально-економічну політику гетьманського уряду, її часто препарували в дусі тогочасних радикально-соціалістичних агітаційних схем, через що у селах скликались сходи громад, на яких ухвалювалось рішення не визнавати нової влади, оскільки «знову буде панщина». Так, 18 травня 1918 р. вищим владним структурам доповідалося, що у Конотопському повіті на Чернігівщині по селах «робляться соціалістичні наради» і селянство до влади налаштовано вороже [6, арк. 71].

Проневизнання гетьманської влади ухвалено присудна Знаменському сільському сході Новомосковського повіту Катеринославської губернії [17, арк. 13 зв.]. Таку ж резолюцію винесено на зібранні Андріяшевського Волосного земства Полтавської губернії, через що арештували голову волосної земської управи В. Сеника [14, арк. 3-6].

Складна ситуація склалася у Подільській губернії. На Вінничині значна частина населення не визнавала гетьманської влади. Тут велася сильна антиурядова агітація. Села Вербівка-Волоська, Горячківка, М'ястківка та ін. озброювалися. В Ольгопольському повіті особливо сильними залишалися позиції есерів, незважаючи на те, що їх ватажки раніш були заарештовані австрійськими військовими [12, арк. 110]. Надзвичайно вороже поставилися до гетьманської влади селяни с. Печари Брацлавського повіту. Констатувалося, що селянство, «розпропаговане та розбещене» соціалістичними та більшовицькими гаслами, ігнорувало закон. Цивільна влада не користувалася авторитетом і впливом на населення. Заходів до примусу – тобто реальної сили – у нової адміністрації не було. Порядок доводилося наводити австрійським військовим, які «з охотою» допомагали у справі зміцнення нової влади. Лише, як зазначалося, «серед свідомого населення» була потреба у «твердій владі» [11, арк. 7].

Владні структури Подільської губернії доповідали у Київ, що в деяких повітах зафіксовані політичні виступи, більш ніж у половині повітів селяни знищують ліси і роблять випаси на полях. Такі дії пояснювались тим, що за рік революції селянство звикло до безвідповідальності, розбою, грабунку та ліворадикальної агітації. Стверджувалося, що коли влада «вживає заходи до припинення злочинств, то населення відноситься до представників її неприхильно і дає сильний опір... стріляниною по австро-угорським військам, насильством проти влади і міліції» [2, арк. 9].

За інформаціями з місць, після перевороту населення Київщини у ставленні до гетьманського уряду поділилося на дві частини: одна частина населення була байдужа до розпоряджень влади і мало цікавилася тим, яка влада управляє нею. А друга – більша – новою владою була незадоволена і намагалася «захопити заможні господарства

та їх землю» [4, арк. 53]. З Полтавщини повідомляли, що настрої населення тривожний, почастишали пожежі та розгроми маєтків, а по селах ширилася підпільна більшовицька агітація проти влади та німців [16, арк. 61, 67].

Ще до 20 травня 1918 р. на Херсонщині залишалися владні структури УНР. Вони не визнавали гетьмана і, опираючись на майже суцільно-соціалістичні повітові та волосні земства, широко вели антиурядову агітацію. Прихильники гетьмана зазначали, що у результаті такої політики запанувала анархія, на місцях повне беззладдя, набули поширення грабунки та вбивства [7, арк. 5].

Щоб не допустити вияву широкого невдоволення сільського населення державним переворотом, регіональні військові структури забороняли всі масові заходи. Так, Херсонський повітовий комендант оповістив волосні правління, що згідно розпорядження влади, всі з'їзди та зібрання без дозволу адміністрації скасовуються [8, арк. 36]. Бердянський повітовий комендант Таврійської губернії також застеріг селян та заборонив сходи і мітинги без його дозволу [5, арк. 23].

Щоб продемонструвати селянству свою рішучість у наведеному порядку в окремих регіонах Полтавської губернії, нову владу одразу встановлювали жорсткими методами. Так, Лубенський повітовий староста 13-15 травня 1918 р. здійснив каральну експедицію у Денисівську волость. Голови волосних земських управ та сільські старости отримали наказ вилучати документацію та кошти у земельних комітетів та селоспілок, які існували за Центральної Ради. Сільські посадові особи потрапили під «подвійний прес» – нової влади – з одного боку, та сільської громади – з іншого. На хуторі Лисевичі повітовий староста усунув сільського старосту за те, що той не вивішав гетьманської грамоти для загального огляду. Водночас були села, у яких спілчани били старост за те, що вони поширювали гетьманську грамоту. Під тиском озброєної сили селяни вимушені були йти на компроміс. Так, у селі Золотусі учасники сходу з селянською безпосередністю обіцяли видати зброю та більшовиків, «яких зможуть захопити», натомість просили визволити заручників-односельчан. Бувало, лише репресії змушували селян підкоритися гетьманській адміністрації. Так, у с. Чевельче на Полтавщині, за відмову місцевого населення визнати гетьманську владу, німецька військова частина відкрила по селу артилерійський вогонь. Одразу після цього селяни звернулись до священика і, організувавши хресний хід, вийшли назустріч війську та оголосили, що визнають владу гетьмана [16, арк. 119-120 зв.].

Здійснивши поїздку по селах повіту і ознайомившись із ситуацією на місцях, Полтавський повітовий староста зробив невтішний висновок – селяни не підтримують нові органи управління державою. Так, на сході у с. Плоске більшість селян не бажала визнавати владу гетьмана, стверджуючи, що він не обраний усім народом. Після того, як зачитали

гетьманську грамоту, «більшість махнула рукою і стала розходитися». За наказом повітстарости козаки, за допомогою батогів, знову зібрали селян. Але останні не поспішали визнавати гетьманський уряд. Лише наступного дня на сході селяни с. Плоского, за словами повітового старости, висловили «покірність гетьману». У с. Демидівці сход також не визнав гетьманської влади, причому чулися заклики до відновлення Центральної Ради. Присутні на зібранні землероби чинили опір, не бажаючи видавати своїх агітаторів та ватажків. Селян довелось залякувати пострілами з рушниць. У с. Абазовці селяни, не бажаючи визнати гетьмана, відмовилися зняти фуражки під час читання його грамоти. Однак і тут врешті вимушені були підкоритися.

Таку поведінку селян Полтавський повітовий староста пояснював відсутністю у них достатнього рівня культури, оскільки вони не можуть адекватно сприйняти принципи демократії: «Всі проголошення свободи зовсім загуманили некультурного та по-дитячому розвинутого селянина». Він стверджував, що селяни цілком щиро заявляють, ніби раніш «власті» наказували руйнувати економії, захоплювати землі та майно багатих, загрожуючи штрафом, арештом тощо. Нова влада наказує робити навпаки, вдаючись до погроз, через що селяни перебувають в розгубленості і не знають «кого слухати, де шукати правди?..» [16, арк. 106-109]. Таким чином, селяни фактично знімали з себе всю відповідальність за анархічні дії, вчинені в період Центральної Ради. Граючи роль «святої простоти» всю відповідальність вони перекладали на попередню владу, яка нібито санкціонувала такий спосіб поведінки.

Водночас місцева гетьманська влада констатувала, що без насильства селянство підкоряться новому режиму не збирається. З Кобелякського повіту Полтавської губернії повідомляли, що становище там «неспокійне». Населення спочатку боялося відповідальності за попередні анархічні вчинки, але коли побачило, що ніяких репресій при появі німців не було, «продовжило по-старому». А в тих місцях, де німецькі частини не дислокувалися, стало «гірше ніж раніш» [16, арк. 92].

Гетьманська влада намагалася впливати на свідомість широкого загалу. У своїх пропагандистських акціях новий режим апелював до історичної пам'яті народу, до тих позитивних стереотипів української ментальності, які викликав інститут гетьманства, як питомо український орган вищої влади. В урядовому повідомленні стверджувалось, що «гетьманство – це здійснення ідей незалежної і вільної України в історичній національно-українській формі... Відновлює і закріплює в народній свідомості думку про непорушність народних і козацьких свобод» [22, с. 85-86; 19].

Пропагандистський апарат для створення позитивного образу гетьмана та його політики використовував шановану в народі постать

Великого Кобзаря. Акцент робився на ключові для селянства поняття «земля і воля». Листівка, яка поширювалася у регіонах була зразковим витвором пропаганди. На ній зображено портрет Тараса Шевченка і надруковано його рядки: «Оживуть гетьмани в золотім жупані, прокинетесь воля». Подальший текст стверджував, що слова Шевченка здійснилися, а гетьман Павло Скоропадський будує лад, що дасть «спокій усьому населенню, а бідним селянам землю» [9, арк.126]. Наголошувалось, що новопосталий уряд уважно ставиться до потреб всього «трудящого та службового люду» і всіх закликає до праці за незалежну Україну.

Таким чином, гетьманські пропагандисти також вдавалися до популярної в той час класово-егалітаристської риторики соціальної справедливості і захисту трудящих. Надалі, щоб протистояти повсюдній антигетьманській агітації, уряд Української Держави продовжував пропагандистські акції щодо легітимації гетьманського режиму в свідомості широкого загалу. Випускались і поширювались брошури з біографією П. Скоропадського. Планувалось видати книгу нарисів про українських гетьманів, щоб показати історичну спадкоємність гетьманської влади.

Соціально-економічні та політичні настрої народних мас були вкрай суперечливими. З одного боку, значна частина населення втомилася від беззладдя і анархії та бажала порядку, щоб почати мирне трудове життя. І гетьманські діячі, і селянство прагнули твердої влади та унормування суспільних відносин. Але селянство бажало такої влади, яка б визнала й зафіксувала їх тогочасний статус користувачів землі, відібраної у власників за Центральної Ради. Гетьманці ж навпаки, твердо владу і порядок розуміли, як повернення власності поміщикам. Тому гетьманська влада селянством сприймалася не як влада «народна», а як влада «панська», оскільки захищала право на землю не селян, а поміщиків. Відтак, гетьманська адміністрація одразу зіткнулася з опором народу тому, що наведення порядку і встановлення твердої влади тісно пов'язувалось з відновленням власності поміщиків на землю.

З регіонів України доповідали, що помічається вороже ставлення населення до уряду та місцевих державних інституцій, причиною чого є наведення порядку й впровадження права приватної власності та повернення поміщикам раніше пограбованого селянами майна [1, арк. 137; 2, арк. 60-61]. З Кам'янець-Подільського повіту повідомляли, що коли землевласники повернулись у свої маєтки, це викликало «вороже ставлення селян», які на сходах ухвалювали рішення не віддавати поміщикам засіяних полів. З Полтавщини до міністерства внутрішніх справ надходили звістки, що селяни, під керівництвом земельних комітетів, випасають поля, вирубують сади землевласників [15, арк. 19].

Гетьманська адміністрація констатувала, що серед селян відчувається вороже ставлення до «інтелігенції і всіх урядовців

теперішньої влади», а особливо вороже вони налаштовані проти австро-угорських військ [10, арк. 6].

Літинський повітовий староста на Поділлі, описуючи настрої населення, констатував незадоволення селян через те, що «рухнула соціалістична земельна реформа». Також повідомлялось, що населення жалкує за земельною реформою і стверджує: «Нам нічого не треба, а тільки давно бажаної землі» [3, арк. 193]. На Херсонщині спостерігався «спокійніший» настрій населення, хоч і відчувалося незадоволення владою та німцями у «зв'язку з новою постановою земельного питання». У Єлісаветградському повіті, під впливом агітації колишніх членів волосної земської управи, а також частини безземельного селянства, незадоволеного державним переворотом, почали організовуватися загони для розправи над землевласниками [13, арк. 2-3]. У Ананьєвській, Владимирській, Велико-Виськовській волостях фіксувалися відкриті виступи проти гетьманської влади, які припинили австрійські збройні сили [6, арк. 89].

Після гетьманського перевороту значна частина селянських місцевих органів виступила проти консервативного режиму та запроваджуваних ним правових порядків, оскільки Центральна Рада, хоч і не користувалась значним авторитетом, все ж декларувала перехід землі до рук народу, до того ж її влада у регіонах була слабкою, що давало можливість селянам жити фактично без впливу державної адміністрації та суду, і не сплачувати податки. На антигетьманських маніфестаціях селянські лідери стверджували, що новий лад – буржуазний, а повинна бути «наша воля, наша правда і наше право» [18, арк. 2-2 зв.].

Таким чином, селянство загалом негативно поставилось до встановлення гетьманської влади. Основним питанням для сільського населення було питання про землю. Уряд Української Держави втілював курс на повернення землі, яку захопили селяни в період Центральної Ради, колишнім власникам. Оскільки у селянській свідомості домінувало переконання, що право володіти або користуватись землею має лише той, хто на ній працює, українські хлібороби вважали аграрну реекспропріацію несправедливим актом, що й визначило їх несприйняття режиму гетьмана П. Скоропадського. Лише окремі сільські громади ставили питання нелегітимності гетьманської влади, заявляючи, що гетьман не обраний усім народом. Але на етапі становлення нових органів влади стихійний селянський антигетьманський рух не переріс у масштабний збройний опір.

Список використаних джерел:

1. Держархів Вінницької області. – Ф. Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 4.
2. Держархів Вінницької області. – Ф. Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 32.
3. Держархів Вінницької області. – Ф. Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 34.
4. Держархів Київської області. – Ф. Р-2794. – Оп. 1. – Спр. 27.

5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) . – Ф. 1550. – Оп. 1. – Спр. 3.
6. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32.
7. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 12а.
8. ЦДАВО України.– Ф. 1751. – Оп. 1. – Спр. 5.
9. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 7.
10. ЦДАВО України . – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 23.
11. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 47.
12. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 142.
13. ЦДАВО України. – Ф. 2207. – Оп. 1. – Спр. 316.
14. ЦДАВО України. – Ф. 2586. – Оп. 1. – Спр. 153.
15. ЦДАВО України. – Ф. 2988. – Оп. 1. – Спр. 24.
16. ЦДАВО України. – Ф. 2988. – Оп. 1. – Спр. 25.
17. ЦДАВО України. – Ф. 4541. – Оп. 1. – Спр. 4.
18. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 7325. – Арк. 2-2 зв.
19. Державний вісник. – 1918. – 16 травня.
20. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / П.Захарченко. – К.: Нічлава, 1997. – С. 15-140.
21. Ковальова Н. А. Українська Держава П.Скоропадського та селянство: протистояння на ґрунті аграрного питання / Н. А. Ковальова // Бористен. – Дніпропетровськ, 1999. – №5. – С. 19-20.
22. Українська революція і державність (1917-1920 рр.) – К.: Парламентське видавництво, 1998 – С.85-86.
23. Хміль І. В. Повстансько-партизанська боротьба трудящего селянства України проти окупаційного режиму та гетьманщини (липень-листопад 1918р.) / І. В. Хміль // На захисті завоювань Великого Жовтня: Зб. наук. праць. – К: Наукова думка, 1982. – С. 72-92.

Лозовой В.С. Социокультурные принципы реакции крестьянства на гетманский переворот.

В статье сделано попытку через призму крестьянских социокультурных установок и ценностей выяснить реакцию крестьянства на гетманский переворот.

Ключевые слова: *крестьянство, социокультурные принципы, власть, аграрная политика, земля, репрессии.*

Lozoyi V.S. Socio-cultural foundations of reaction peasantry in the Hetman's coup.

The article is an attempt to determine the reaction of the peasantry on the formation of the Hetman's power to rural areas through the prism of ideological guidance and social values.

Keywords: *peasant, government, socio-cultural foundations, agricultural policy, land, repression.*